

e-ISSN: 2619-9114

June / Haziran 2023, Volume / Cilt 7, Issue / Sayı 1

ENDONEZYALI TEFSİR TARİHÇİSİ ISLAH GUSMIAN'IN TEFSİRLERİ SINIFLANDIRMA MESELESİNE YENİ BİR YAKLAŞIM ÖNERİSİ

Indonesian Historian of Tafsir Islah Gusmian's Proposal for a New Approach to the Classification of Tafsir

Eyyüp TUNCER

Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi (Tefsir)
kuranhadimi90@hotmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-1907-9065>

Article Information / Makale Bilgisi

Article Types / Makale Türü: Research Article / Araştırma Makalesi
Received / Geliş Tarihi: 04.02.2023
Accepted / Kabul Tarihi: 24.03.2023
Published / Yayın Tarihi: 30.06.2023
Pages / Sayfa: 5-22

Plagiarism / İntihal:

This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software. / Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Öz: Tarihi süreçte zenginleşen ve çeşitlenen tefsir literatürünün hangi kıstaslara göre tasnif edilmesi gerektiği meselesi günümüzdeki tefsir araştırmacılarının üzerinde durdukları önemli bir konudur. Klasik dönemde rivayet ve dirayet şeklinde yapılan tasnifin meramı ifade etmede yeterli olmadığı; tefsir çalışmalarını kategorize etmede yüzeysel kaldığı aşikârdır. Bunun yanı sıra yapılacak bir tasnifin sübjektif yaklaşımlardan arındırılarak objektif bir zemine oturtulması büyük bir önem arz etmektedir. Bazı tefsir çalışmalarının bidat mahsulü eserler olarak nitelendirilmesi, muhatapların zihninde menfi bir imajın oluşmasına neden olabilmektedir. Hâlbuki tefsirlerin sınıflandırılması ameliyesi homojen ve tekdüze bir yapıdan değil; kompleks bir yapıdan oluşmaktadır. Bunun için iç içe geçen daireler gibi birçok unsurun dâhil edildiği tasniflere ihtiyaç vardır. Tefsirlerin tasnifine yeni bir yaklaşım önerisiyle dikkat çeken Endonezyalı tefsir tarihçisi Islah Gusmian söz konusu problemleri aşabilmek için farklı bir şablon sunmaktadır. Ona göre girift bir meselenin basit bir tarzda ele alınması doğru bir adım değildir. Bunun yerine birçok unsuru hesaba katan yazar, tefsirlerin doğru bir şablonla sunulması ve tasnif edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bunun için müfessirlerin ilmî şahsiyeti ve müktesebatıyla birlikte tefsirlerin dil, üslup, yazım tekniği, muhteva, şekil, nüans, yaklaşım, muhatap kitlesi gibi farklı yönlerini merkeze alan bir tasnif yapılmalıdır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur'an, Tasnif, Endonezya, Islah Gusmian.

Abstract: The issue of which criteria should be classified according to which tafsir literature, which has enriched and diversified in the historical process, is an important issue that today's tafsir researchers focus on. In the classical period, the classification made in the form of narration and wisdom was not sufficient to express the meaning; It is obvious that this classification is superficial in categorizing the exegetical studies. In addition to this, it is of great importance that a classification be made on a practical and objective ground by being freed from subjective and arbitrary approaches. The characterization of some tafsir works as works of innovation may cause a negative image to be formed in the minds of the interlocutors. However, the classification of tafsirs is not a homogeneous and uniform structure; It consists of a complex structure. Therefore, classifications that include many elements such as nested circles are needed. The Indonesian historian of tafsir Islah Gusmian, who draws attention with his proposal for a new approach to the classification of tafsir, offers a different template to overcome these problems. According to him, it is not the right step to handle a complex issue in a simple manner. Instead, the author, who takes many factors into account, thinks that the commentaries should be presented and classified with a correct template. For this, a classification should be made that centers on different aspects of tafsir such as language, style, writing technique, content, form, nuance, approach, audience, together with the scholarly personality and competence of the commentators.

Keywords: Tafsir, Qur'an, Classification, Indonesia, Islah Gusmian.

Giriş

Tedvin sürecinden günümüze değin tefsir çalışmaları çeşitlenerek ve zenginleşerek kayda değer bir literatür oluşturmuştur. Bu önemli gelişmelere paralel olarak tefsir araştırmacıları arasında tefsir külliyatının hangi kıstaslara göre sınıflandırılması gerektiği gibi önemli meselelerin gündeme getirildiğini görmekteyiz. Gerek tefsir külliyatının mahiyetini doğru ifade etmek gerekse insanın zihninin bilgiyi sınıflandırarak kullanması gibi ihtiyaçlar dikkate alınarak tefsir çalışmaları farklı açılardan ele alınmıştır. Klasik dönemde rivayet ve dirayet ayırımı modern zamanda farklı şekillere evrilerek devam etmiştir. Özellikle Yahudi asıllı Macar şarkiyatçı Ignaz Goldziher'in (1850-1921) yaptığı tasnif özünde fazla tadilata gitmeksizin Muhammed Hüseyin (1915-1977) gibi birçok tefsir tarihçisi tarafından devam ettirilmiştir. Nesnel ve şümüllü bir sınıflandırmanın yapılmasının daha ciddi araştırmaları gerektirdiği ve ne derece zor olduğu gerçeği ortadadır.¹

20. yüzyılda başında Malay dünyasında "Kur'an'a Dönüş" sloganının etkisiyle Endonezya, Malezya gibi ülkelerde klasik döneme kıyasla tefsir çalışmalarında ciddi bir hareketliliğin ve gelişimin varlığına rastlamaktayız. Özellikle Endonezya'da Endonezce başta olmak üzere Cavaca, Sundaca, Açece gibi birçok yerel dilde tefsir çalışmaları yapılmıştır.² Bunun zorunlu bir neticesi olarak tefsirlerin hangi kıstaslara göre tasnif edileceği meselesi Endonezyalı tefsir araştırmacılarının gündemini işgal etmeye başlamıştır.³

Yunan Yusuf, Nashruddin Baidan gibi tefsir tarihçilerinin ilk kez somut olarak ele aldıkları tasnif konusu Islah Gusmian ile ivme kazanarak Endonezyalı akademisyenler ve araştırmacılar arasında vazgeçilmez bir nitelik arz etmeye başlamıştır. Gusmian'ın *Khazanah Tafsir Indonesia* adlı eseri 2000'li yılların başında yayımlanmasına rağmen kanonik bir metin sıfatıyla akademik çevrelerde yaygınlaşmış ve en fazla referans gösterilen metinler arasında yer almıştır.⁴

Islah Gusmian mevcut Endonezce tefsir literatüründen hareketle ileriki sayfalarda arz edeceğimiz şablonu oluşturmuştur. Onun temel gayesi sübjektif tasnifler yerine daha objektif bir tasnif ortaya koymaktır. Ancak önerdiği bu tasnifin sadece Endonezya'daki tefsir çalışmalarıyla sınırlı tutulmamasını aksine bütün tefsir çalışmalarına tatbik edilebileceğini belirtmektedir:

"Tüm bunların yanı sıra, bu çalışmanın göstermek istediği şey yalnızca Endonezya'daki tefsir yazma geleneğinde meydana gelen dinamik süreç değildir. Bunun da ötesinde bu çalışma,

¹ Bu konudaki farklı yaklaşımlar için bk. Hikmet Koçyiğit, "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi", *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31 (2014), 45-84; Rohimin, "Pemetaan Arah Baru Studi Tafsir Al-Qur'an di Indonesia Era Reformasi", *Madaina* 18/1 (2014), 1-13; Ignaz Goldziher, *İslam Tefsir Ekolleri*, çev. Mustafa İslamoğlu (İstanbul: Denge Yayınları, 1997); Muhammed Hüseyin Zehebi, *et-Tefsir ve'l-müfessirûn* (Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.); Muhammed Abdulazim Zürkânî, *Menâhilu'l-irfân fi ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, ts.); Subhî Sâlih, *Mebâhis fi 'ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000); İsmail Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesi Gerekliliği Üzerine", *İslamiyât* 8/1 (2005), 11-14.

² Geniş bilgi için bk. Eyyüp Tuncer, *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022); Eyyüp Tuncer, *Malezya'da Tefsir Çalışmaları* (Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022); Eyyüp Tuncer, "Endonezya'da Reddiye Literatürü", *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*, ed. Murat Serdar vd. (İstanbul: Seçil Ofset, 2022).

³ Islah Gusmian, "Bahasa dan Aksara Tafsir Al-Qur'an di Indonesia dari Tradisi, Hierarki hingga Kepentingan Pembaca", *Tsaqafah* 6/1 (2010), 1-25; Islah Gusmian, "Tafsir Al-Qur'an Di Indonesia: Sejarah Dan Dinamika", *Nun* 1/1 (2015), 1-32; Muhammad Yusuf, "Bahasa Bugis dan Penulisan Tafsir di Sulawesi Selatan", *Al-Ulum* 12/1 (2012), 77-96; Eyyüp Tuncer, "Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti", *Sırat* 3/1 (2022), 29-51.

⁴ Islah Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi* (Yogyakarta: LKİS, 2013), 117-118; M. Nurdin Zuhdi, *Dialog Intelektual Tafsir Nusantara: Melacak Trend Penaafsiran Al-Qur'an di Indonesia dalam Kancan Pemikiran Tafsir Kontemporer (2000-2010)* (Yogyakarta: Kaukaba Dipantara, 2016), 138-142.

tefsir eseri de dâhil olmak üzere bir eserin tenkide kapalı kutsal bir eser olmadığını vurgulamak istemektedir. Bu çalışmada kullanılan eleştirel ve analitik yöntem, çeşitli biçimleriyle tefsir çalışmalarının farklı ilgi alanlarına sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Bu bağlamda tefsir araştırmacılarının eleştirel olmaları ve bir tefsir çalışmasının ardındakilerini görebilmeleri gerekir. Bütün bunlar, her zaman bir tefsir ameliyesini eleştirel olarak merkeze almamız gerektiğinin farkında olmamızı zorunlu hâle getirmektedir.”⁵

Görebildiğimiz kadarıyla tefsirlerin tasnifinde karşımıza çıkan en ciddi sorunların başında çoğu zaman mezhepsel bir kaygı ile sübjektif bir bakış açısıyla meseleye yaklaşmak gelmektedir. Bu durumda tefsirlerin hak-bidat (makbul-merdut) gibi kabaca bir tasnife tabi tutulması yeterli olmadığı gibi rivayet ve dirayet şeklinde yapılan tasnifin biraz daha geliştirilerek ve altı doldurarak yüzeysellikten kurtarılması gerekmektedir.⁶ Gusmian çok boyutlu bir tasnif önerisiyle tefsir çalışmalarının doğru tasnif edilmesi ve buna bağlı olarak doğru konumlandırılması gerektiğini belirtmektedir. Çünkü karşımızda homojen ve monoton bir yapı bulunmamaktadır. Aksine kapsayıcı ve doğru bir tasnif işi tefsirlerin yazarlarını, tarihi bağlamlarını, ortaya çıkış nedenlerini, yazım biçimlerini, metotlarını/yöntemlerini ve sosyokültürel zeminlerini hesaba katan kompleks bir nitelik arz etmektedir.

Bu çalışmada ilk önce Islah Gusmian’ın biyografisine yer verilecek ardından da tefsirleri sınıflandırma meselesine dair yeni bir yaklaşım önerisi sunulacaktır.

1. Islah Gusmian

Islah Gusmian 22 Mayıs 1973 tarihinde Endonezya’nın Cava Adası’nda yer alan Pati bölgesinde dünyaya geldi.⁷ Yogyakarta’da bulunan Sunan Kalijaga İslam Devlet Üniversitesi’nde lisans (1992-1997), yüksek lisans (1999-2002) ve doktora (2006-2014) programlarını tamamladı. Üniversiteden bu yana çeşitli kitle iletişim araçlarında aktif olarak yazılar yazdı. 1998 yılında Mizan Bandung Yayınevi tarafından en iyi kitap eleştirmeni seçildi. Öğretmenliğin yanı sıra Surakarta Hadis Tefsiri Çalışma Programı Başkanı (2007-2009), Surakarta Usûluddîn Bölümü Sekreteri (2009-2011), Kamu Yönetimi ve Maliye Bölümü Dekan Yardımcısı olarak çeşitli görevler icra etti.⁸

2006 yılında akademik sahada yaptığı önemli çalışmalarından dolayı Endonezya Cumhuriyeti Din Bakanlığı İslâm Din Eğitimi Genel Müdürlüğü tarafından Endonezya genelinde İslam Devlet Üniversitelerindeki en iyi araştırmacı ve öğretim görevlisi seçildi. 2008 yılında üniversite kampüsünde Takımada İslami El Yazmaları Araştırma Merkezi’ni kurdu⁹ ve dinî el yazmalarına dayalı yerellik çalışmalarının yaygınlaşmasına vesile oldu. Surakarta Usûluddîn ve Davet Fakültesi’nde (2011-2014) ve İslâmî Eğitim Yönetimi Çalışma Programı Başkanı (2018) olarak görev yaptı. 2019 yılından beri IAIN Surakarta Usûluddîn ve Davet Fakültesi Dekanı olarak çalışmaktadır.

Islah Gusmian velut bir araştırmacı olup Endonezya tefsir ve dini literatüre önemli eserler kazandırmıştır. Yazarın belli başlı eserlerini şöyle sıralamamız mümkündür:

⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 379–380.

⁶ Geniş bilgi için bk. İsmail Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci* (Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2012); Enes Büyük, “Tefsir, Tevil ve Tefsir’in İlim Oluşu Hakkında”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 157–168.

⁷ Yazarın hayatı bizatihi kendisine ulaşılarak elde edilmiştir. Bundan dolayı kendilerine teşekkür eder, daha nice hayırlı faaliyetlere muvaffak olmasını temenni ederim.

⁸ Bu süreçte müellif ile iletişime geçilmiş ve hayatıyla ilgili bilgiler kendisinden alınmıştır.

⁹ Merkezin orijinal adı Pusat Kajian Naskah Islam Nusantara şeklinde olup PUSNİRA olarak kısaltılmaktadır.

1. *Pantat Bangsaku; Melawan Lupa di Negeri Para Tersangka* (Galangpress, Yogyakarta, 2003).
2. *Rindu Kami Padamu* (Nastiti, Jakarta, 2004).
3. *Ruqyah, Terapi Nabi Menangkal Gangguan Jin, Sihir dan Santet* (Pustaka Marwa, Yogyakarta, 2005).
4. *Al-Qur'an Surat Cinta Sang Kekasih* (Pustaka Marwa, Yogyakarta, 2005).
5. *Cinta Tak Segampang Pesan Pizza* (Pustaka Anggrek, Yogyakarta, 2005).
6. *Surat Cinta dari Tuhan* (Mizan, Bandung, 2005).
7. *Spirit of Loving* (Nuansa, Bandung, 2006).
8. *Surat Cinta Al-Ghazali, Nasihat-Nasihat Pencerah Hati* (Mizania, Bandung, 2006).
9. *Setiap Saat Bersama Allah* (Mizania, Bandung, 2006).
10. *Doa Menghadapi Kematian, Cara Indah Meraih Khusnul Khatimah* (Mizania, Bandung, 2007).
11. *Mengapa Nabi Muhammad Berpoligami?* (Pustaka Marwa, Yogyakarta, 2007).
12. *"Santri dan Pemaknaan Kitab Suci: Studi Interpretatif Simbolik terhadap Al-Qur'an di Pesantren Mlangi Yogyakarta" dalam Dialektika Teks Suci Agama* (Pustaka Pelajar dan CRCs Sekolah Pascasarjana UGM, Yogyakarta, 2008).
13. *56 Doa Nabi Agar Dapat Rezeki Lebih Mudah, Lebih Berkah* (Zaman, Jakarta, 2009).
14. *Doa Mengundang Rezeki, Sukses dalam Hidup, Berkah dalam Usaha* (Mizania, Bandung, 2009).
15. *Dua Agama Satu Kehidupan* (Efude Press, Surakarta, 2012).
16. *Membaca Kalam Tuhan* (Efude Press, Surakarta, 2013).
17. *Living Quran* (Efude Press, Surakarta, 2014).
18. *Khazanah Tafsir Indonesia* (LKIS, Yogyakarta, 2013).
19. *Dinamika Tafsir Al-Quran Bahasa Jawa* (Efude Press, Yogyakarta, 2014).
20. *The Dynamics of Qur'anic Interpretation in Indonesia* (Yayasan Salwa, Yogyakarta, 2017).
21. *Bencana Alam dalam Perspektif Filologis dan Teologis, Kajian Tematik Manuskrip Keagamaan Wilayah Jawa Tengah* (Kementerian Agama, Jakarta, 2018).
22. *Tafsir Alquran dan Kekuasaan* (Yayasan Salwa: Yogyakarta, 2019).

2. Gusmian'ın Kendisinden Önceki Tefsir Sınıflandırmalarına Dair Yaklaşımı

Tefsir çalışmalarını tasnif etmek gerçekten zor bir iştir. Bir taraftan tefsir çalışmaları çeşitlilik ve farklılık arz ederken öbür taraftan tasnifi yapacak kişinin nesnel ve bilimsel bir gözle meseleye yaklaşması beklenmektedir. Bu hususta yakın zamanda Sünnî kimliğine sahip Zehebî (öl. 1987) ile Şii olan Ma'rifet'in (öl. 2006) tefsir tasniflerine bakıldığında bağlı oldukları

düşünce havzasının tasnif faaliyetlerini belli ölçüde etkilediği görülmektedir.¹⁰ Bu sorunla birlikte tasnifleri yüzeysellikten kurtarmak gerekir. Dolayısıyla taassuptan kaçınmak yeterli olmayıp tasnif çalışmalarına derinlik ve kuşatıcı bir nitelik kazandırmanın formülleri üzerinde de çalışmalıdır. Tasnif ile ilgili tartışmalar ülkemizde de zaman zaman tefsir araştırmacıları tarafından gündeme getirilmektedir. Bu konuda İsmail Çalışkan'ın tefsir tarihi için önerdiği şu hususların tefsir tasnifleri bağlamında da ele alınması mümkündür:

“Günümüz araştırmacılarına düşen vazife, gelinen şu noktadan geriye doğru külli, kapsamlı, hatasıyla sevabıyla bütün yaklaşımları bir arada değerlendirerek daha tutarlı, faydalı ve geleceğe ışık tutacak sonuçlar elde etmeye çalışmaktır. Bu kapsamlı çalışmanın tek bir kişiden beklenemeyeceğini biliyoruz. Ancak, kurumsal destek ve projeye yapılacak bu tür bir çalışma için, Türkiye'nin birikimi yeterli olduğu gibi, birçok ülke de bu işi başarabilecek donanımına sahiptir.”¹¹

Ayrıca konu ile ilgili müstakil bir çalışma yapan Hikmet Koçyiğit'in şu tespitlerine katıldığımızı ifade etmeliyiz:

“Tefsir tarihi tasavvurunun yeni inşasında dışlama, yargılama ve mahkûm etme olmamalıdır. Müfessirlerde ve Kur'an araştırmacılarında eleştirilecek yönler ve kabul edilemeyecek şeyler elbette vardır. Fakat doğruyu yanlıştan, isabetliyi uygunsuzundan ayırırken, kasıtlı ve art niyetli yorumlar belirlenirken dikkatli ve bütünlüğü gözetken bir üslup takip edilmelidir... Tefsirlerin tasnifindeki kifayetsizlik yeni tasnifler yapılmasını gerekli kılmaktadır. Çünkü tefsir tarihinde öne çıkan/çıkarılan, yok sayılan veya gölgede bırakılan tefsirlerin olduğu anlaşılmaktadır. Bu durumun ideolojik tutumla, dönemin genel politikasıyla, sathi incelemelerle ve moda tarzı yaklaşımlarla alakası olduğu söylenebilir. Öte yandan bazı tefsirlerin şöhret bulmasında müfessirinin şahsî kabiliyetlerinin yanı sıra tefsirin yeniliğe açık oluşunun veya yenilikler ihtiva etmesinin, üzerine çeşitli şerh ve haşiyeler yazılmasının, mevcut siyâsî tutumun, tefsir/müfessir hakkında beyan edilen övgü ve tenkitlerin etkisinin olduğu belirtilmelidir.”¹²

Bu sorunlar muvacehesinde Islah Gusmian haklı olarak kendi yaklaşımını ortaya koymadan önce bu konuda daha önce tasnif yapan araştırmacıların görüşlerine yer vermektedir. Zira tasnif sorununun analizine ilişkin avantaj ve dezavantajların zikredilmesi önemlidir. Bu noktadan hareketle Gusmian, Mısırlı Abdülhay Fermâvî'nin Kureyş Şihâb, Harifuddin Cawidu, Komaruddin Hidayat gibi Endonezyalı birçok tefsir tarihçisini ciddi oranda etkilediğini belirtmektedir. Bunun yanı sıra Subhî Sâlih (öl. 1986), Mennâ' Halîl el-Kattân (öl. 1999), Sâbûnî (öl. 2021) ve Fehd b. Abdürrahman er-Rûmî gibi araştırmacıların yaklaşımlarını serdederek bu konuda yeterli çalışma yapmadıklarına işaret etmektedir.¹³

Birçok tefsir araştırmacısı *rivayet-dirayet* veya *eser-rey* kavram çiftiyle meseleyi çözümlemeye çalışmıştır. Söz konusu araştırmacılar arasında farklılık arz eden nokta, rey kavramının altında hangi tefsir türlerin bulunması gerektiği ekseninde dönmektedir. Kimileri metodolojik olarak bunu tahlilî, konulu, icmalî ve karşılaştırmalı olarak dört kısma ayırırken kimileri bu başlık altında lügavî/filolojik, işârî/tasavvufî, bâtinî, bilimsel/ilmî, sosyal/içtimai, felsefi, ahkâm/fıkhî tefsir türlerini/akımlarını/ekollerini/yaklaşımlarını saymaktadır.¹⁴

¹⁰ Geniş bilgi için bk. Musa Öztürk, “Ehl-i Sünnet ve Şia'nın Mukayeseli Tefsir Tarihi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve Muhammed Hâdi Ma'rifet Örneği”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2022), 551–582.

¹¹ Çalışkan, “Tefsir Tarihi Tasavvuru”, 24.

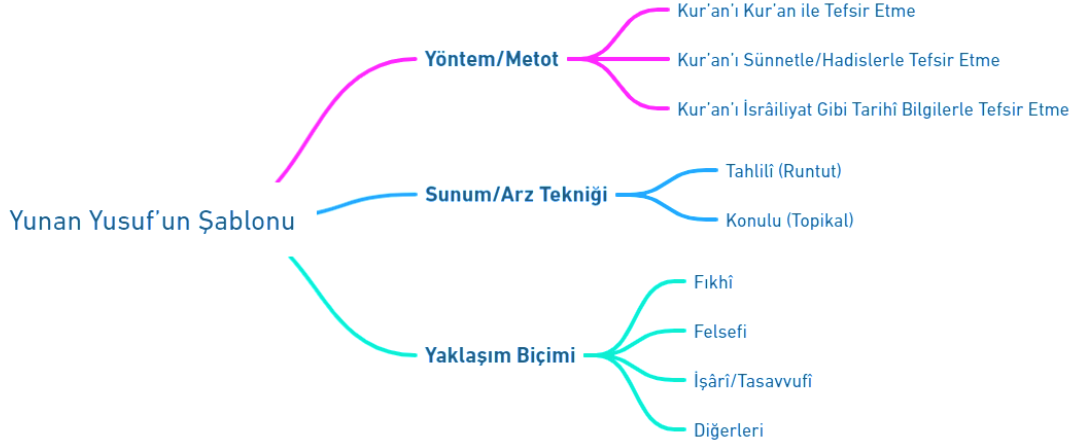
¹² Koçyiğit, “Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi”, 48–49.

¹³ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 116.

¹⁴ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 116.

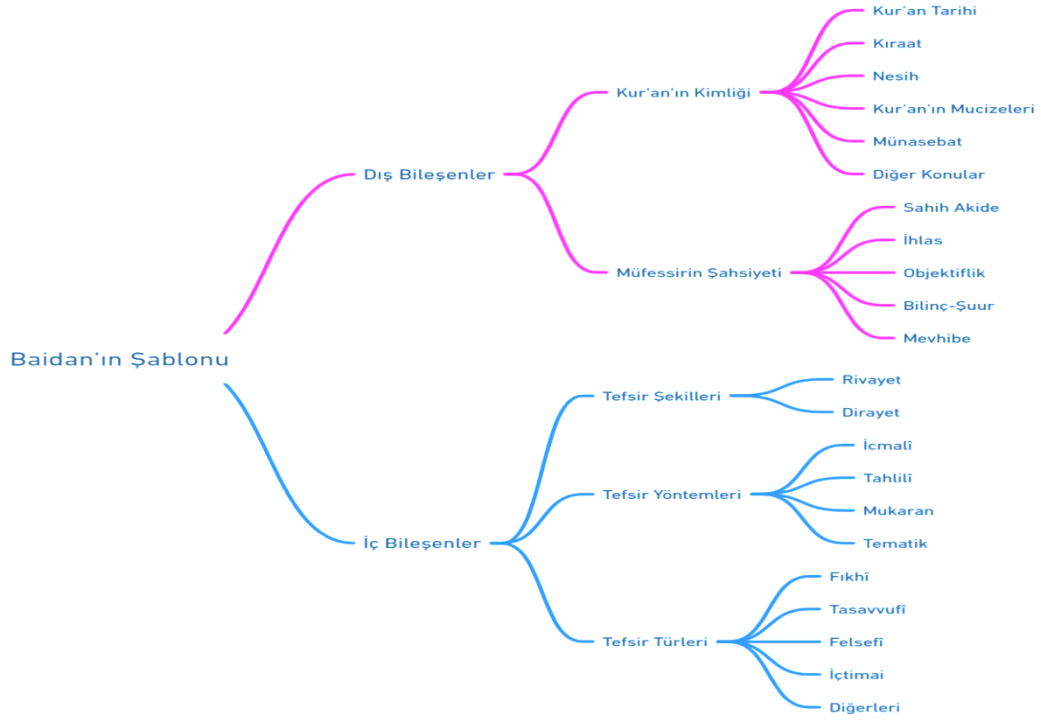
Islah Gusmian'a göre Endonezyalı Yunan Yusuf ile Nashruddin Baidan kısmen de olsa farklı bir yol izleyerek diğerlerinden ayrılmaktadır.¹⁵ Yunan Yusuf bu düşünceyi biraz daha sistematik bir hâle getirmiştir. Zira o, "tefsirlerin karakteristiği" olarak isimlendirdiği kavramı şu üç ana maddede incelemektedir:¹⁶

Şekil 1: Yunan Yusuf'un Şablonu

Nashruddin Baidan ise bir bütün olarak tefsir ilminin dış (*eksternal*) ve iç (*internal*) olmak üzere iki önemli bileşenden meydana geldiğini düşünmektedir:¹⁷

Şekil 2: Baidan'ın Şablonu

¹⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 117.

¹⁶ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 117.

¹⁷ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 118.

Gusmian tefsir araştırmacıları tarafından hazırlanan söz konusu tasnifleri 'yeni gelişme' olarak yorumlamakla birlikte ona göre bu tasnifler bilimsel ve nesnel olarak tefsir eserlerini inceleme yöntemi için köklü bir çözüm sağlayamamaktadır. Bu yüzden meselenin temel unsurlarını inceleyebilecek yeni bir formülasyona ihtiyacın olduğunu ifade etmektedir.¹⁸ Bu bağlamda, araştırılması gereken en az iki önemli değişkenden söz etmektedir:

a) Tefsir yazım *tekniki* değişkenlik arz etmektedir. Buna bağlı olarak tefsir literatürünün sistematiki ve metinsel biçimi, kullanılan dilin üslubu ve müracaat edilen referanslar değişken bir niteliğe sahip olup tasnifte bu unsurlara yer vermek gerekir.

b) Tefsir eserlerinin iç yönüyle ilgilidir. Başka bir ifadeyle hermenötik inşasıyla ilgilidir. Hermenötik yön sadece dilbilimsel ve tarihsel değişkenlerle sınırlı olmayıp aynı zamanda metin, yorumcu ve metnin hedef kitlesi olmak üzere üçlü unsuru dikkate almayı zorunlu kılmaktadır. Burada yorumlama/tefsir sürecini sadece metinle inhisar altına olmak tutarlı değildir. Dolayısıyla bir yandan yorumlayana diğer yandan ise hedef kitleye odaklanmak gerekir.¹⁹

Gusmian, Howard Federspiel'in *Popular Indonesian Literature of the Qur'an* adlı eserini başarılı bir katalog olarak değerlendirmektedir. Ne var ki onun çalışmasını tefsir/yorumlama metodolojisi açısından alana ciddi bir katkı sağlamadığını ileri sürmektedir.²⁰ Zira ona göre mezkûr çalışmada kullanılan teorik çerçevenin metodolojiden çok literatürün popülaritesini ön plana çıkmaktadır. Hâlbuki eserlerin dökümü bu tür çalışmaların ilk safhasını teşkil etmektedir. Bunu metodolojik-eleştirel bir inceleme merhalesine taşımak gerekir. Literatüre dâhil edilen her türlü eseri şekil veya muhteva açısından incelemeye dayanan tasnifler yeterli görünmemektedir. Zira daha önce ifade edildiği gibi yorumcu ve metnin hedef kitlesi de tasnif çalışmalarında dikkate alınması gereken temel unsurlardır.²¹

3. Tefsirleri Sınıflandırma Meselesine Yeni Bir Yaklaşım Önerisi

Islah Gusmian, tefsir çalışmalarını sınıflandırırken nesnel ve kapsamlı bir tasnifin imkânını araştırmaktadır. Gusmian *Khazanah Tafsir Indonesia dari Hermeneutika Hingga Ideologi (Endonezya Tefsiri Literatürü; Hermenötik Biliminden İdeolojiye)* adlı eserinde Endonezce tefsir literatürünü esas alarak hermenötik ve ideolojik hususiyetlerin dikkate alındığı bir tasnifi teklif etmektedir. Zira ona göre hiçbir beşeri faaliyet/çalışma tek bir ölçü ve veçhe ile değerlendirilemez. Beşeri faaliyet olarak tefsir çalışmaları çok boyutlu olmanın yanı sıra kompleks bir niteliğe sahiptir. Tasnif sürecinde indirgemeci bütün yaklaşımlardan sakınılması gerekir. Bu meyanda tefsir çalışmalarının tasnifinde hermenötik ve ideolojik hususiyetlerin göz ardı edilmesi doğru değildir.

Anlaşıldığı kadarıyla Gusmian okurun/muhatabın zihin dünyasına havale edilen bir şablonun tasnif çalışmalarında kullanmasını uygun görmektedir. Henüz tefsir çalışmalarına somut olarak temas etmeyen bir bireyin şartlanmışlık, pejoratif bakış açısı, peşin fikir gibi menfi neticelerle karşı karşıya kalabileceği durumların izale edilmesini başka bir ifadeyle meselenin bütün boyutlarının ele alıp değerlendirme sürecinin araştırmacıya bırakılmasını

¹⁸ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 119. Ayrıca bk. Çalışkan, "Tefsir Tarihi Tasavvuru", 11-24; Koçyiğit, "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi", 45-84.

¹⁹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 120-121.

²⁰ Bu konuda geniş bilgi için bk. Howard Federspiel, *Popular Indonesian Literature of the Qur'an* (New York: Cornell Modern Indonesia Project, 1994).

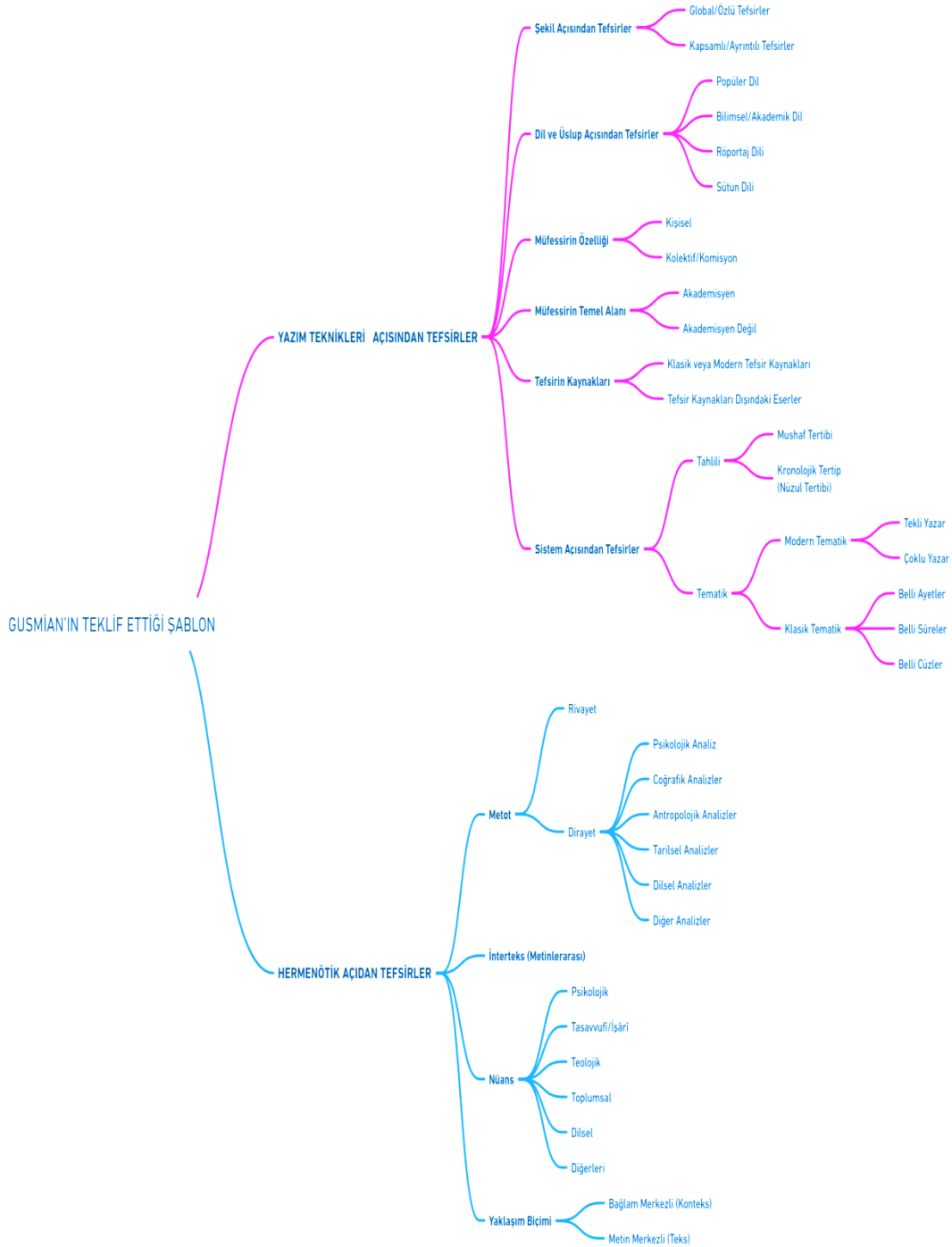
²¹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, "Mukaddime", 17.

önermektedir. Bu bağlamda Gusmian'ın belli bir ideolojiye hapsedilmiş ve kayıtlandırılmış tasniflerin yarardan daha çok zararlı sonuçlar doğuracağı kanaatini taşıdığını görmekteyiz.

Tefsir tarihi ve tasniflerine bakıldığında ideolojinin epistemolojiden önce geldiği görülmektedir. Bu durum zamanla çatışmacı ve dışlayıcı bir karakter sergileyerek sağlıklı ve kuşatıcı düşünmenin yollarının kapanmasına neden olmuştur. İdeolojik ve tarafgir yaklaşımlar tefsir tarihinde derin izler bırakarak tefsir tasavvurlarının ve şablonların oluşmasına zemin hazırlamıştır. Genel manada tasniflerin bu bakış açısının etkisinde kaldığını ifade edebiliriz.²² Buna karşın nesnel/objektif bir tasnif için Gusmian şu tabloyu önermektedir:

²² Geniş bilgi için bk. Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 313–318.

Şekil 3: Islah Gusmian'ın Teklif Ettiği Şablon

Gusmian'ın bu tablodaki değişkenler üzerinde durmasının nedeni yazar (konuşan), okuyan (dinleyen) ve metin arasındaki ilişkinin yanı sıra kişinin kutsal metinle olan temasını doğru bir şekilde temellendirme çabasıdır. Ona göre bu metodolojik bina/şablon, araştırmacıların tefsir çalışmalarında benzersiz yönleri elde etmelerine aynı zamanda

yorumlayıcı/tefsirci tarafından ortaya konulan argümanları daha doğru yakalamalarına/anlamalarına olanak tanır.²³

3.1. Yazım Teknikleri Açısından Tefsir Çalışmaları

Islah Gusmian tefsir çalışmalarında izlenen yazım tekniğinin önemli olduğunu vurgulamaktadır. Bunun için Gusmian, yazım tekniğiyle tefsirin sistematığı arasında bir bağlantı kurarak bir tefsir yazımı için ilk önemli adım olarak sistematığı görür.²⁴ Ayrıca yazarımız tahlilî yöntemi/sistemi, *mushaf tertibi* ve *nüzul/kronolojik sıralaması* olmak üzere iki farklı başlık altında inceler. Müfessirler genel olarak birinci sistemi esas almaktadırlar. Ancak son dönemlerde kronolojik tefsir çalışmalarının da artış gösterdiği göze çarpmaktadır.²⁵

Gusmian, konulu/tematik tefsiri *klasik* ve *modern* olmak üzere iki bölümde ele alır. Müellifimiz daha önce belirli bir ayet, sûre veya cüz üzerinde yapılan çalışmaları *klasik tematik* olarak nitelendirirken günümüzde yaygın olduğu şekliyle daha derli toplu yapılan çalışmaları ise *modern tematik* olarak değerlendirmektedir. Gusmian özellikle yazarların sayısının önemli olduğuna dikkat çeker.²⁶ Bunun yanı sıra ona göre tefsirin muhtevasını ve müfessirin Kur'an'a yaklaşım biçimini daha somut göstermesi açısından tefsir çalışmalarının muhtasar veya hacimli olup olmamaları da büyük bir önem arz etmektedir.²⁷

Gusmian tefsir kaynaklarında kullanılan dil ve üslubu temel dört maddede incelemektedir:

a) *Sütun dili*: Köşe yazısı veya sütun dilinden maksat kısa, dolaysız ve kesin cümleler kullanarak tefsir yazma üslubudur. Bu formda kullanılan ifadeler genellikle ciddi ve doğru bir süreçten geçirilerek seçilir. Söz konusu ifadeler hayal gücünü ve zihni sarsabilecek bir güce sahiptir.²⁸

b) *Röportaj dili*: Röportaj dil stili, basit ve zariftir. Bu üslup biçimi genellikle iletişim kurmaya elverişli olup insanların ilgilendikleri konulara daha fazla önem vermekle karakterize edilir. Bu dil tarzı, önemli olayların raporlarını sunan dergilerde veya gazetelerde sıklıkla kullanılan haberciliğe benzer. Genellikle bu model okuyucunun duygularını cezbeder ve aynı zamanda onun için yazılan temaya/konuya girmeye (müdahil olmaya) davet eder. Söz konusu okuyucu katılımı, örneğin "biz" kelimesi gibi kipler kullanılarak yapılır. Okuyucunun psikolojik durumu dikkate alınarak arz edilen açıklamalardan zevk alması için bir geziye çıkmaya çağrılır.²⁹

c) *Bilimsel dil*: Bilimsel dil, iletişim sürecinde resmi ve kuru bir his veren bir yazı tarzıdır. Genellikle bu modelde, sen, ben, biz vb. ifade kalıplarından uzak durulur. Karakterinden dolayı bu üslup, okuyucunun duygularından çok beynini/zihnini meseleye dâhil etme eğilimindedir.³⁰

d) *Popüler dil*: Popüler yazı, dili mütevazı karaktere sahip bir iletişim aracı olarak konumlandırılan bir üsluptur. Basit kelimeler ve cümleler özellikle seçilmektedir. Röportaj

²³ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 121.

²⁴ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 123.

²⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 123.

²⁶ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 130.

²⁷ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 154.

²⁸ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 174.

²⁹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 176.

³⁰ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 178–179.

stiliyle arasındaki fark, söz konusu stilin okuyucunun ilgisini çekme sürecinde biraz daha geriplanda olmasıdır.³¹

Gusmian tefsir yazım şeklini bilimsel (*ilmiah*) ve bilimsel olmayan (*non-ilmiah*) şeklinde iki maddeye ayırmaktadır. Burada tefsir yazımı şeklinden kastedilen, tefsir neşriyatının telifinde teknik kuralları ilgilendiren yazım mekanizmasıdır. Söz konusu kurallar kaynak ve dipnot göstermeye, referans olarak kullanılan kitapların bibliyografyada sunulmasına ilişkin diğer izleklerdir. Başlık, kitap, yer, yıl, yayıncı ve kitap sayfa numarasının bu bilimsel yazı biçiminde gösterilmesi önemlidir. Bu biçim daha çok akademik amaçlarla yazılan tefsir eserlerinde hâkimdir.³²

Genel olarak bilimsel yazının biçimi iki ana şeyde görülebilir. İlk olarak ayrıntılı literatürü açıklamak için gerekli bir mekanizma olarak dipnot (*footnote*); ikinci olarak ise ayrıntılı kaynakları açıklayan bir mekanizma olarak son not (*endnote*) mevcuttur. Bu tür hususiyetler gereklidir. Zira bilimsel yazım standartlarını karşılamak için bu kurallara riayet etmenin gerekliliği ortadadır.³³ Tefsir yazımının ikinci kısmı ise bilimsel olmayan yazılardır. Bilimsel olmayan terimi ile kastedilen, başvuru literatürün açıklanmasında dipnotların ve son notların kullanılmadığı bir yazım biçimidir. Bilimsel yazım türü kullanılsa da bu, bir tefsir eserinin içerik açısından bilim dışı olduğu iddiasını taşımamaktadır. Bu anlamda bilimsel olarak kategorize edilen bir çalışmada kitabının içeriğiyle değil, yalnızca yazı biçimi değerlendirilmeye alınır.³⁴

Tefsir çalışmalarının yazımında yazar sayısı bazen tek bazen kolektif olarak karşımıza çıkabilmektedir. Nitekim bir tefsir çalışması telif eden kişi bunu bireysel olarak, topluca -iki veya daha fazla kişiyle- hatta resmi olarak bir ekip veya özel bir komite oluşturarak yapabilir. Özellikle tefsir eserinin muhtevasının anlaşılmasında yazarın oynadığı rolü yakından görmek ve anlamak için ilgili eserlerin kaç yazarlı olduklarını tespit etmek büyük bir önem arz etmektedir.³⁵

Yukarıda zikredilen unsurlar dışında tefsir araştırmacısının (müfessirin) temel alanının belirlenmesi gerekir. Akademik ve akademik olmayan şekilde yapılan taksimin ana nedeni tefsir araştırmacısının hangi kaygı ve saikle tefsir çalışmalarına yöneldiğini tespit etmektir.³⁶ Buna bağlı olarak müfessir veya tefsircinin zihin alt yapısını ve durduğu noktayı doğru yakalamak için müracaat ettiği kaynakları hangi düzlemde kullandığına bakmamız gerekmektedir.³⁷

Kanaatimize göre Gusmian bu bölümde genel manada tefsir çalışmalarının mevcut hâlini olduğu gibi tasvir etme gayreti içindedir. Bu meyanda bir tefsirin yazım tekniğinin doğru analiz edilebilmesi için “tefsirin sistemi, şekli/deseni, tefsirin çalışma alanı, dil ve üslup, müfessirin şahsiyeti ve özellikleri, tefsirin kaynakları” gibi bir dizi meselenin nesnel bir çerçevede cevaplanması gerekmektedir. Çünkü tefsirin “ne şekilde yazıldığı”, “hangi kaynaklardan beslendiği” gibi hususlar önemli olduğu kadar “niçin yazıldığını” ve “kim ve

³¹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 180.

³² Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 185.

³³ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 182–183.

³⁴ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 185.

³⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 187.

³⁶ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 193.

³⁷ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 198.

kimler tarafından kaleme alındığını” da tespit etmek gerekir. Yazım tekniği başlığı altında sunulan bütün üst ve alt başlıkların önemli olduğunu düşünmekteyiz.

Klasik tematiğin bir alt başlığı olan belli sûreler üzerinde yapılan bir çalışma olarak İbn Sînâ'nın (öl. 428/1037) İhlâs, Nâs ve Felak gibi bazı sûrelerin tefsirini yapmasını bir örnek olarak sunmamız mümkündür. Burada yazarın neden bu sûreleri seçtiğinin cevabı da aranması gerekir. Diğer başlıkları da hesaba kattığımızda bir yorumcu olarak İbn Sînâ'nın filozof olması ve bazı metafizik görüşlerini bu sûreler üzerinde temellendirip temellendirmediği veya sûrelerin yorumlama biçiminde felsefi görüşlerini ayetlerin yorumuna dâhil edip etmediği bütün boyutlarıyla incelenmelidir. Ayrıca bu çalışmasını hangi kaygıyla kaleme aldığı, nasıl bir üslubu benimsediği, muhatap kitle olarak kimleri seçtiği, yorumlama faaliyetinde özlü/ayrıntılı bir dili neye göre tercih ettiği gibi bir dizi sorunun doğru bir şekilde yanıtlanması gerekir.

3.2. Hermenötik Açıdan Tefsir Çalışmaları

Islah Gusmian meseleye ilk önce metot/yöntem ile başlamaktadır. Burada bahsedilen tefsir yöntemi, Kur'an'ın tefsiri ameliyesinde kullanılan vesilelere ve durumlara ilişkin usullerdir. Bu husus teorik planda iki önemli yönü ihtiva etmektedir:

a) Göstergebilim (semyoloji) ve anlamsal (semantik) yönüyle birlikte metnin görünümü.

b) Metindeki bağlamın, metnin görüldüğü çeşitli sosyokültürel alanları temsil eden yönü.

Bu iki yönün yanı sıra geleneksel tefsirlerde olduğu gibi rivayet yöntemi de metnin anlamını açıklamak için kullanılan başka bir değişkendir.³⁸ Zira klasik tefsir çalışmalarında tarih olgusu, Kur'an metninin anlaşılmasında önemli bir kaynak olarak görülmektedir. Nitekim Resûlullah, Kur'an'ın ilk müfessiridir. Bu bağlamda rivayet olarak adlandırdığımız “tarihsel yorumlama” terimi karşımıza çıkmaktadır. Tefsir tarihinde rivayet kavramı ile Resûlullah ve arkadaşları başta olmak üzere buna yakın kuşaklar kastedilmektedir. Buna binaen rivayet külliyyatı bu tür modelin merkezî noktasını teşkil etmektedir.³⁹

Özellikle hicri üçüncü asırla birlikte Müslümanlar arasında çeşitli inanç ve düşünce ekollerinin doğuşuna şahitlik etmekteyiz.⁴⁰ Her mezhep Kur'an ayetlerinden açıklamalar yaparak müntesiplerini ikna etmeye çalışmaktaydı. Kur'an metni bu çıkarlar ve ideolojiler çerçevesinde yorumlanır hâle gelmiştir. Ancak anlama bağlamında burada atıfta bulunulan rey/dirayet tefsir metodunun mezkûr tespitle/tasvirle sınırlı tutulması isabetli bir yaklaşım değildir. Dolayısıyla dirayet yöntemi, Kur'an'ın kültürel ve tarihsel yönünü de dikkate alarak dilin imkân verdiği ölçülerde Kur'an'ın yorumlanması olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle dil olgusu, beşeri kültürün ayrılmaz bir parçası olup tefsir çalışmalarının şekillenmesinde önemli rol oynadığı görülmektedir.⁴¹

Gusmian, dirayet sürecini “içtihat faaliyeti” olarak değerlendirmektedir. Bu durum, Kur'an metnini kendi iç bağlamında yorumlamak ve/veya Kur'an metnini sosyokültürel bağlamından hareketle yorumlamak şeklinde tezahür edebilir. Bu amaçla dil alanının göstergebilim ve anlambilim bağlamında incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Mezkûr

³⁸ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 211.

³⁹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 211-212.

⁴⁰ Geniş bilgi için bk. Çalışkan, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, 15 vd.

⁴¹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 217.

faaliyetler aslında muhatap olan toplumun tarihselliğine ve tabiatına dair önemli tespitlere/sonuçlara işaret edebilmektedir. Ayrıca tarihsel açıdan Kur'an metninin ortaya çıktığı dönemde var olan kültürel yapıların analizini gözden kaçırmamak gerekir.⁴²

Yukarıda serdedilen düşünceye paralel olarak tefsir yönteminde inşa edilen şey, tefsirin teorik yönüdür ki Kur'an metnini anlamak, aslında bilimsel bilginin varlığından ayrılamaz ve onu kendi yapısından hareketle bir dil olgusu olarak vaz etmektedir. Çünkü Kur'an metni, dil bağlamında metnin üretildiği kültürünün temsili biçimidir. Dolayısıyla Kur'an metnini anlamak, Kur'an'ın indirildiği toplumun kültüründen, coğrafyasından, psikolojisinden ve onunla kurulan diyalogdan ayrı düşünülemez. Böyle bir teorik çerçeve içinde Kur'an metninin içerdiği temaların/fikirlerin anlaşılmasını belirleyen sadece yapısı itibarıyla dil değildir. Bundan da öte, metinlerin ortaya çıkışını çevreleyen söylem ve kültür yapısı da çok önemli bir analiz alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.⁴³ Gusmian bu düşüncesini şöyle açıklamaktadır:

"Bu düşünceleri yorumlama yönteminde başlangıç noktası olarak kullanılacak iki ana değişken vardır. Birincisi, Kur'an metninin ilk olarak ortaya çıktığı ve yönlendirildiği sosyokültürel değişkenlerdir. Bu aşamada Kur'an metninin ilk muhatabı olan kişilerin coğrafi, psikolojik, kültürel ve toplumsal yönlerinin ele alınması gerekir. İkincisi metnin dilsel yapısıdır. Bu aşamada anlamsal ve göstergebilim analizlere yer verilmesi gerektiği açıktır. Zira Kur'an metninin Allah tarafından bir boşlukta değil; insanlık tarihinde (toplumda) doğduğu ve indirildiği görülmektedir. Kur'an metninin sosyokültürel analizlere sağlıklı ve doğru bir şekilde yorumlanması önemlidir. Kur'an metni etrafında inşa edilen anlayış böylece tarihî ve kültürel bir yapıya dönüşmektedir. Kur'an'ın ilk muhatabı olan bir toplumun bulunduğu coğrafi bölgenin neden olduğu psikoloji, sosyotarihsel gibi durumlar da tasnifte dikkate alınması gereken temel unsurlardır."⁴⁴

Gusmian tefsirlerin tasnifinden önce tefsir türlerinin doğru konumlandırılmasına da büyük önem vermektedir. Bununla birlikte bütün tefsir çeşitlerinin mahiyeti üzerinde durmak yerine bazılarını işaret ederek araştırmacıları düşünmeye sevk etmektedir. İşârî/tasavvufî tefsir türünün eleştiriye maruz kaldığını ve mevcut olan bir geleneğin zamanla yok olduğuna temas etmektedir. Bu bağlamda söz konusu geleneği "kayıp halka" olarak nitelendirmektedir. Bilimsel tefsiri sorguladığı bir pasajda şu gerçeklere dikkat çekmektedir:

"Bilimsel tefsir yönteminden kastedilen, bilimsel gözlem verilerini açıklayıcı değişkenler olarak kullanarak Kur'an metninin anlaşılmasıdır. Tefsir geleneğinde bu model yeni değildir. Kur'an'ın ayetlerini bilimsel yöntemlerle açıklamaya yönelik bu girişim, Kur'an'ın kendisinde birçok bilimsel işaret olduğu düşünülürse anlaşılabilir bir durumdur. Sorun hangisinin önce geldiğidir: Kur'an'da gerekçelendirme için yeni bir bilimsel anlayış mı aranmaktadır yoksa bilimsel araştırmayı teşvik eden bir Kur'an anlayışı mı? Görünüşe göre şimdiye kadar yaygın olan ilkidir. Bu bağlamda şu çok önemli sorun ortaya çıkıyor: Önceden Kur'an'a uygun olduğuna inanılan bilimsel bir teori geçerliliğini yitirirse bunun izahı nasıl yapılacak? Bilindiği üzere bilimsel keşifler sürekli gelişmekte olup değişmeye maruz kalabilmektedir."⁴⁵

Gusmian tefsir çalışmalarının birbiriyle olan ilişkisine ayrı bir önem atfetmektedir. Zira ona göre bir çalışmanın orijinalliğinin ve diğer tefsir metinleriyle olan münasebetinin göz ardı edilmesi büyük bir hatadır. Dolayısıyla tasnif işinde tefsir metninin mahiyetinin belirlenmesi ve durduğu noktanın saptanması da hesaba katılması gereken değişkenlerin

⁴² Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 219–220.

⁴³ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 218.

⁴⁴ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 219–220.

⁴⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 248.

başında gelmektedir. Nitekim göre “bir metinde her zaman başka metinler vardır” veya “bir tefsir kitabı çeşit nedenlerden dolayı bir önceki tefsir kaynaklarındaki muhtevayı içerebilmektedir”. Bu nedenle “ara metin” işlevini gören ve diğer tefsir kaynaklarındaki malumatı içeren eserlerin doğru konumlandırılması gerekir. Bahse konu olacak olan tefsirin farklı metinlerden ihtiva ettiği mevcut unsurların saptanması büyük bir önem arz etmektedir. Gusmian bu hususta şunu vurgulamaktadır: “Bir metnin anlamını tespit ederken ilişkili diğer metinlerin de dikkate almak gerekir.”⁴⁶ Zira “her metinde kendisi dışındaki metinlere yönelik göndermeler, imalar, atıflar, işaretler, referanslar, iktibaslar ve bunların neden olduğu birtakım çağrışımlar söz konusudur.”⁴⁷

Metinlerarası süreç iki biçimde ortaya çıkabilir:

a) Öncelikle bahse konu olan metnin diğer metinlerle ilişkisine bakılmalıdır. Bu metnin “birincil” veya “talî” bir nitelik arz edip etmediği tespit edilmelidir. Metnin orijinalliğinin ortaya konulması önemli bir husustur. Zira bir metnin önceki metinlerin bir devamı olup olmadığı, “pekiştirme” görevi görüp görmediği anlaşılmalıdır.⁴⁸

b) Metnin içinde mevcut olan diğer metinler, bilimsel ilke ve kurallara uygun olarak karşılaştırılmalı bir etütten geçirilerek tahlil edilmelidir.⁴⁹ Bu ifadelerden anladığımız kadarıyla böyle işlemin yapılmasının temel amacı bir tefsir kaynağının içerdiği bilgilerin öncesiyle olan alakasını tespit etmektir. Böylelikle mezkûr malumatın müfessirin zihin dünyasında neye karşılık geldiği ortaya çıkacaktır. Müfessirin yeni bilgi üretip üretmediği veya önceki kaynakları olduğu gibi tekrar edip etmediği bu vesileyle anlaşılacaktır. Konu ile alakalı olarak örnek kabilinden *Keşşâf*’ın Beyzâvî (ö. 685/1286) ve Neseî (ö. 710/1310) üzerindeki etkisi araştırılabilir. Bize göre Gusmian’ın bu teklifi ciddiye alınarak “özgün ve müstakil” yorumlarla “iktibas ve atıf” olgusunun ağır bastığı tefsir metinlerinin birbirinden ayırt edilmesi gerekir. Bu meyanda “ekol kuran müfessirlerle” diğerlerini aynı kapsamda ve aynı kıstaslarla değerlendirmek pek doğru görünmemektedir.

Gusmian bir tefsirin muhtevasında baskın alanın tasnifte yer alması gereken bir unsur olarak telakki etmektedir. Yazar buna nüans demek ve ilgili kavramı “bir tefsir çalışmasına bakış açısı olarak hâkim alan” şeklinde açıklamaktadır. Örneğin bu nüanslar dil, teoloji, içtimai, psikolojik gibi alanlarda tezahür edebilir. Ona göre bu çaba, sadece ortaya çıkan çeşitli yorum nüanslarını göstermek değil; aynı zamanda tefsir yazarının tevaccüh gösterdiği alanı ve onun genel eğilimini göstermesi açısından da büyük bir önemi haizdir. Ancak ifade edildiği gibi müfessirin eğilimini anlamak için ilk önce muhteva açısından tefsirinin orijinal mi yoksa başka eserlerin devamı olup olmadığı tespit edilmelidir.⁵⁰

Gusmian’ın tasnifte bulunması gerektiğini düşündüğü unsurlardan biri de tefsir yaklaşımıdır. Ona göre *tefsir yaklaşımı* kavramı “yorumlama sürecinde hareket noktası” olarak anlaşılmalıdır. Bu nedenle aynı tefsir yaklaşımına sahip müfessirler farklı yorumlar üretilirler. Bu konuda *metinsel* ve *bağlamsal* olmak üzere iki yaklaşım karşımıza çıkmaktadır.⁵¹ Metinsel yaklaşımda yorumlama pratiği kendi içinde daha çok metin odaklıdır. Bir metnin bağlamsallığı daha çok bir söylemin kendi iç veya metin içi bağlamındaki konumu

⁴⁶Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 249.

⁴⁷ Salih Özer, “Hadis Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi ya da Hadiste Metinlerarasılık ve Metinlerarası Okuma”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2008), 308.

⁴⁸ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 249.

⁴⁹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 249.

⁵⁰ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 253.

⁵¹ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 275.

olarak görülür.⁵² İkincisi ise Kur'an metnini okuyanın (yorumlayanın) bağlamına yöneliktir. Bu yaklaşım modeline *başlımsal yaklaşım* denir. Bu yaklaşımda metinsel yaklaşımdaki başlımsallık, başka bir ifadeyle metnin ortaya çıktığı ve üretildiği tarihsel-toplumsal arka plan önemli bir değişken hâline gelir. Ancak tüm bunlar, daha da önemlisi, okuyucunun kendi kültürel, tarihsel, sosyal deneyimleriyle içinde yaşadığı, içinde bulunduğu bağlama çekilmelidir. Bu nedenle hareketin doğası kontekstten metne doğrudur.⁵³

İnşa edilen bilgi ağının ve içindeki hareketin yönüne bakıldığında bir tefsir eserinin, nerede ve kimler tarafından yazıldığı meselesi toplumsal alandan ayrılamaz. Farkında olsak da olmasak da çeşitli sorunları ve dinamikleriyle bu toplumsal alan, var olan çıkarları ve ideolojileri temsil etmenin yanı sıra her zaman tefsir eserlerine renk ve zenginlik katacaktır.⁵⁴ Genel olarak ideolojik yaklaşımlar, bir tefsir çalışmasındaki önyargıların, çıkarların, yönelimlerin ve siyasi ve dini gibi pragmatik hedeflerin varlığına atıfta bulunur.⁵⁵

Kanaatimize göre Gusmian oluşturduğu tasnif şablonunda oldukça başarılıdır. Zira Kur'an'ın nüzulünden günümüze değin zenginleşerek ve çeşitlenerek devam eden tefsir çalışmalarını tek veya birkaç yönden ele almak kâfi değildir. Nitekim klasik dönemde rivayet ve dirayet şeklinde yapılan genel ayırımı yeterli görmeyen Goldziher ve büyük oranda onun etkisinde kalan Zehebî gibi bazı düşünürler farklı birtakım tasnifler ortaya koyma ihtiyacını hissetmişlerdir. Yakın zamana kadar tefsirlerin tasnifinde mezkûr düşünürlerin görüşleri esas alınmış ve yaygınlık kazanmıştır. Son dönemlerde ise bu tasniflerin yeterli olmadığını düşünen bazı tefsir araştırmacılarının farklı tasniflerin imkânı üzerinde durulması gerektiğini savduklarını görmekteyiz. Abdülhay Fermâvî gibi âlimlerin sunduğu şablon tefsir çalışmalarının ekseriyetle şekliyle alakalı olup kısmen muhtevası hakkında bize bir fikir vermektedir. Ayrıca çeşitli kaygı ve endişelerden kaynaklı olarak bazı tefsirlerin bidat mahsulü olarak takdim edilmesi araştırmacıların zihin dünyasında ön yargıya neden olabilmektedir. Gusmian, dışlamaya ve zemmetmeye yol açmayan bir tefsir tasnifini sunmaktadır. Yazarımız, tefsirlerin farklı yönlerden ele alınmasını ve tasnif faaliyetinde birçok değişkenin/unsurun göz önünde bulundurulmasını salık vermektedir. Aslında onun temel gayesi tasnifi yapan kişinin kendi bakış açısına göre hareket etmesine müdahale ederek mümkün olduğu kadar araştırmacıları nesnel bir tasnifle baş başa bırakmaktır. Öyleyse kuşatıcı ve doğru bir tasnif, birçok açıdan ve yönden tefsir ve müfessire birlikte odaklanarak yapılmalıdır. Sözgelimi bir tefsir çalışması muhtevası, şekli, deseni, modeli, nüansı, tarzı, hacmi, önceki tefsir metinleriyle ilişkisi gibi birçok değişken üzerinden değerlendirilmelidir.

Sonuç

İslah Gusmian Endonezya'da saygın bir tefsir tarihçisidir. 2000'li yıllarda neşrettiği *Khazanah Tafsir Indonesia* adlı eseri Endonezya'da kanonik bir eser görümündedir. Yaklaşık yirmi yıllık zaman zarfı içinde tefsirle uğraşan birçok araştırmacı onun bu çalışmasından büyük oranda yararlanmışlardır. Gusmian mezhepsel, ideolojik gibi dışlayıcı sübjektif bakış açılardan arındırılmış objektif bir tefsir tasnifinin şemasını çizmeye çalışmıştır. Elbette bu şemanın içini doldurma ameliyesinde bazı noktalarda indi bir yaklaşımın ortaya çıkması kaçınılmazdır. Ancak Gusmian'ın bu şablonu tatbik edildiğinde nispeten daha doğru ve mutedil bir tasnifin elde edileceği aşikârdır. En azından Gusmian'ın mezkûr tasnifi tefsir

⁵² Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 274.

⁵³ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 276.

⁵⁴ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 319.

⁵⁵ Gusmian, *Khazanah Tafsir Indonesia*, 320.

çalışmaları hakkında hak-bidat, doğru-yanlış, makbul-merdut gibi bir hükmü vermeden mevcut literatürün farklı açılardan değerlendirilmesine imkân tanınması açısından önemlidir. Yazar, okurların zihninde müspet veya menfi bir şablon oluşturmak yerine var olanı doğru analiz etme ve kategorize etmenin önemini vurgulamaktadır. Bunun için tefsir araştırmacılarını şartlanmışlık, pejoratif bakış açısı, peşin fikir gibi menfi neticelerle karşı karşıya kalabileceği durumların izale edilmesini salık vererek meselenin bütün boyutlarının ele alınıp değerlendirme sürecinin araştırmacıya bırakılmasını önermektedir. Gusmian'ın bu tasnifini, 1900-2000 yılları arasında Endonezya'da yapılan tefsir çalışmaları üzerinde tatbik ederek teorik bir nitelik arz eden söz konusu şablonunu başarılı bir şekilde pratiğe aktarmıştır. Öğrencisi Nurdin Zuhdi ise bu şablonu 2000-2010 yılları arasında Endonezya'da yapılan tefsir çalışmalarının tasnifinde kullanmış ve Endonezya tefsir literatürünün doğru anlaşılmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu şablona/tasnife uygun olarak 2010-2020 yılları arasında yapılan Endonezce tefsir çalışmalarının literatüre kazandırılacağını ön görebiliriz. Ayrıca Türkçe tefsir literatürünün bu şablon çerçevesinde yeniden tasnif edilmesinin yararlı olacağını düşünmekteyiz.

Kaynakça

- Büyük, Enes. "Tefsir, Tevil ve Tefsir'in İlim Oluşu Hakkında". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (2016), 157–168.
- Çalışkan, İsmail. "Tefsir Tarihi Tasavvurunun Yeniden İnşâ Edilmesi Gerekliliği Üzerine". *İslamiyât* 8/1 (2005), 11–24.
- Çalışkan, İsmail. *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*. Ankara: Ankara Okulları Yayınları, 2012.
- Goldziher, Ignaz. *İslam Tefsir Ekolleri*. çev. Mustafa İslamoğlu. İstanbul: Denge Yayınları, 1997.
- Gusmian, Islah. "Bahasa dan Aksara Tafsir Al-Qur'an di Indonesia dari Tradisi, Hierarki hingga Kepentingan Pembaca". *Tsaqafah* 6/1 (2010), 1–25.
- Gusmian, Islah. *Khazanah Tafsir Indonesia: Dari Hermeneutika hingga Ideologi*. Yogyakarta: LKIS, 1. Basım, 2013.
- Gusmian, Islah. "Tafsir Al-Qur'an Di Indonesia: Sejarah Dan Dinamika". *Nun* 1/1 (2015), 1–32.
- Koçyiğit, Hikmet. "Tefsirlerin Sınıflandırılması Meselesi". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/31 (2014), 45–84.
- Özer, Salih. "Hadis Metninin Anlaşılmasında Diğer Metinlere Referansların Önemi ya da Hadiste Metinlerarasılık ve Metinlerarası Okuma". *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/4 (2008), 305–350.
- Öztürk, Musa. "Ehl-i Sünnet ve Şîa'nın Mukayeseli Tefsir Tarihi Muhammed Hüseyin ez-Zehebî ve Muhammed Hâdi Marifet Örneği". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/2 (2022), 551–582.
- Rohimin. "Pemetaan Arah Baru Studi Tafsir Al-Qur'an di Indonesia Era Reformasi". *Madaina* 18/1 (2014), 1–13.
- Sâlih, Subhî. *Mebâhis fi ulûmi'l-Kurân*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000.
- Tuncer, Eyyüp. "Endonezya'da Reddiye Literatürü". *İslâm Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlâkı IV*. ed. Murat Serdar vd. 391–422. İstanbul: Seçil Ofset, 2022.
- Tuncer, Eyyüp. *Endonezya'da Tefsir Çalışmaları ve Tefsir Ekolleri*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2022.

- Tuncer, Eyyüp. "Malay Dünyasında Dil Açısından Tefsir Çalışmalarının Mahiyeti". *Sırat* 3/1 (2022), 29–51.
- Tuncer, Eyyüp. *Malezya'da Tefsir Çalışmaları*. Ankara: Sonçağ Yayınları, 2022.
- Yusuf, Muhammad. "Bahasa Bugis dan Penulisan Tafsir di Sulawesi Selatan". *Al-Ulum* 12/1 (2012), 77–96.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin. *et-Tefsîr ve'l-müfessirûn*. Kahire: Mektebetü Vehbe, ts.
- Zuhdi, M. Nurdin. *Dialog Intelektual Tafsir Nusantara: Melacak Trend Penafsiran Al-Qur'an di Indonesia dalam Kancah Pemikiran Tafsir Kontemporer (2000-2010)*. Yogyakarta: Kaukaba Dipantara, 2016.
- Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 2. Basım, ts.